

A gyermek az antropológia szemszögéből

Megfontolásaim kezdetén talán az alkalmazott fogalmak meghatározását várják tőlem az olvasók. Egyfajta általánosan meglevő, előzetes megértésre támaszkodva azonban mégis inkább történelmi visszapillantással kezdem.

1. A gyermekkor felfedezése

Philippe Ariès francia történész „Geschichte der Kindheit” című könyvében leírja, hogy az egészen az újkorig uralkodó elképzelést, amely szerint a gyermek voltaképp kis felnőtt, gyökeresen eltérő felfogás váltotta fel, és meg is magyarázza, hogy miért következett be „a gyermekkor felfedezése”.

1.1. A változás jelenségei

Ariès szerint sem az ókor, sem a középkor nem ismert elvi különbséget gyermek és felnőtt között. A gyermek csak „nagyágát és erejét tekintve” különbözött a felnőttől, „míg a többi jegy ugyanaz volt”. A gyermekkor időtartamát a legzsengőbb gyermekkorra korlátozták. A gyermek szocializációját nem a család végezte, és nem is a család ellenőrizte. Azokat a dolgokat, amelyeket tudnia kellett, egyfajta kötetlen *tanonc-viszony* keretein belül tanulta meg azzal, hogy tenni-valóikban segítette a felnőtteknek. Csak a 16. és a 17. század fordulója táján következik be szembeszökő változás a gyermekkor felfogásában, s ez egyre inkább ahhoz vezet, hogy „a gyermekeket egy, a felnőttekétől különválasztott társadalomban helyezik el”.

A középkori társadalom lassú felbomlása a modern magánzói hajlamú kiscsalád kialakulását eredményezte. Ennek következményeként megváltozik a gyermek helyzete a családban, és fokozatosan megváltozik a gyermek iránti magatartás is. „Megállapítják, hogy a gyermek nem érett az életre, hogy a gyermeket sajátos befolyásolásnak kell alávetni, vesztégzár alá kell helyezni, *mielőtt* bebocsátanak a felnőttek világába.” Azután az iskolaügy fellendülésével az iskola lép a gyermekek és felnőttek közti „tanonc-viszony” helyére.

1.2. A gyermekkor ma

Korunk megszállotta a gyermekkor fizikai és erkölcsi problémáinak. Ariès szerint a középkorban egyszerűen azért nem volt meg ez az érdeklődés, mert a középkor szemszögéből nézve ezen a területen nem is voltak problémák. Ariès-vel ellentétben *Lloyd de Mause* korántsem gondolja, hogy a gyermekkor régebben boldog korszak lett volna. Felhívja a figyelmet a gyermekek gyakori testi fenytésére, a gyermekgyilkosságra és a gyermekek szexuális megrontására, a korai munkakezdés kényszerére. Minél messzebb megyünk vissza a történelemben, annál szörnyűbb lidércnyomásként nehezedik ránk a gyermekekkel való bánásmód. A gyermekornak mint külön életszakasznak általánosan elfogadott mai felfogása csak kétszáz évnél is hosszabb folyamatban tudott kialakulni.

Hartmut von Hentig szerint a gyermekkor már ma sem az, amiről Ariès könyve beszél: a gyermeket családi gondoskodás veszi körül; ebbe belejátszik a nevelői szenvedély és érzelmesség, a gyermekszeretet és a testvérek féltékenysége, a játékos képzelet és a jólneveltség. A gyermekkor egyre több gyermek számára nem a kiscsalád világa többé, melynek idillikus magánparadicsomát a televízió és a képes magazinok reklámjai élénk varázsolják, és amelyet különböző szakemberek egyre inkább bírálják. A nap nagy részében magára és a televízióra hagyják a gyermekek jelentős részét. Amerikai középosztálybeli apák napjában átlagosan 15–20 percet töltenek egyéves gyermekükkel.

2. A gyermekkor antropológiája

Az utóbbi évtizedekben többször is megkísérelték, hogy filozófiailag megvilágítsák a gyermekkor sajátos lényegét.

2.1. A gyermekkor antropológiájának tárgya és módszere

A gyermekkor antropológiája egészében próbálja megragadni a gyermeklétet. Tárgya a gyermek *mint gyermek a maga egészében*. Az emberi lét alapjelenségét M. Heidegger-rel világban-való-létként határozhatjuk meg. Nem a világ az ember végső horizontja. A világ nyitott, és önmagán túlra, a Létre utal. Az ember olyan valóságként fogja fel világban-való-létét, amelyben a lét feltétlensége nyilvánul meg. Az ember önmagát – végső soron – csak az abszolút és személyes, isteni lét-alapra irányuló transzcendens kapcsolatából értheti meg. Ezen a módon partnérévé lesz Istennek, s így válik személlyé, ez alkotja végső soron az embert mint személyt.

2.2. A gyermek lényege

Az ember metafizikai önértelmezésének e háttere előtt tárjuk fel a gyermek lényegét. A gyermek antropológiájának központi kijelentése így hangzik: a gyermek ember. Már kicsiként is az a lény, akit az „ember” névvel jelölünk. Nem a kialakuló ember, hanem a kezdeti ember, az ember mint kezdet. Mégpedig azért, mert a gyermek személy, aki értelemre (Sinn) és megvalósulásra törekszik.

A „gyermek” nevű élőlény már biológiai sajátosságánál fogva, továbbá testi felépítése, születésének időpontja, világra való nyitottsága, tagjainak specializálatlansága és további életpályája következtében szellemi-személyes életre, szabadságra és felelősségre, közösségre, nyelvre és kultúrára van rendelve. A nyelv egy olyan ritmusban gyökeredzik, amely „már az anyaméhben” előkészíti „a születés utáni, hanggal történő párbeszédet anya és a gyermek között”.¹ Az emberi élőlény legkésőbb abban a pillanatban már személy, amikor az emberi élőlény mint *ez az egyén* létrejön; amikor már nem keletkezhetnek ikrek.

Az ember személy volta nem abban áll, hogy a megismerésben és a szabadságban ténylegesen megvalósul a szellem. Ellenkezőleg: a szubjektum, az alany szellemi-személyes aktusai lehetőségi feltételként feltételezik személy voltát. Az ember már kezdettől fogva személy, de csak akkor szubjektum, amikor azzá válik.

2.3. A gyermek méltósága

Az egyházak határozottan síkra szállnak azért, hogy a meg nem született életnek meg kell születnie, hogy a meg nem született gyermekkel semmilyen körülmények között, semmilyen cél vagy előny kedvéért nem szabad visszaélni, életét semmilyen körülmények között nem szabad megsemmisíteni. Nem léptek fel viszont ugyanilyen határozottan a megszületett gyermek méltóságáért, nem követelték ugyanilyen nyomatékosan, hogy ne éljenek vissza a *megszületett* élettel, a

hátrányos helyzetű gyermek életével sem, hanem feltétlenül gondozzák és óvják. Az emberi méltóság védelme nem szorítkozhat a meg nem született emberre.

Kant legmélyebb tanításai közé tartozik, hogy az ember mint személy „önmagában való cél”, és ezért nem szabad „pusztán eszközként használni”. Mivel a gyermek nem „az apa része”, ahogyan *Aquinói Szent Tamás Arisztotelészt* értelmezte, ezért nem szabad dologként bánni vele vagy „birtoknak” tekinteni. „Haben oder Sein” című könyvében *E. Fromm* arra a megállapításra jut, hogy gyakran a gyermekre is átviszik a birtoklásra való törekvést. A házastársak „a birtoklás síkján” rendezkednek be, és „ahelyett, hogy egymást szeretnék, közösen birtokolják azt, amijük van: pénzt, társadalmi állást, otthont, gyermekeket”. Az ilyen szülők csak ritkán képesek arra, hogy vállalják a gyermekneveléssel járó áldozatot.

Sok anya valóban csak addig tud szerető anya lenni, amíg a gyermeke kicsi, és teljesen rá van utalva. Amíg a gyermek tehetetlenül alá van vetve akarátának, addig a birtoklásra törekvő és zsarnoki anya számára saját kielégülésének természetes tárgya. Csak az igazán szerető asszony – akinek nagyobb boldogság adni, mint kapni – tud szerető anya maradni akkor is, amikor a gyermek kezd elszakadni tőle (vö.: *E. Fromm: The Art of Love*).

2.4. Isten képŕmása

Az ember méltóságát (természetesen) csak a keresztény antropológia alapján lehet belátni. Semmiképp sem magától értetődő és nem is következik semmilyen tudományos megállapításból, hogy az emberi életnek sérthetetlennek kell lennie. Még ha annak az értékelismerésnek az alapján, hogy „élni jobb, mint nem élni”, napnál is világosabb volna a lelkiismeret számára az a parancs, hogy „az emberi élet sérthetetlen”, akkor sem tudná megalapozni ez az értékelismerés a kötelezettség *feltétlenségét*.

Ha embertársunkban olyan személyt tisztelünk, akivel nem rendelkezhetünk, akkor itt nem a természettudomány vagy a filozófia által igazolt tényről, hanem hitbéli magatartásról van szó. A személy méltóságára vonatkozó meggyőződésben Kantnál is világosan felismerhető a filozófiai etika felszíne alatt a vallási motívum. A másik ember és ezzel a gyermek személyének ez a feltétlen tisztelete megfelel az ember istenképiségre történő utalásnak, amellyel az Ószövetség a gyilkosság tilalmát megalapozta: „Aki embervért ont, annak ember ontsa ki véré, mivel Isten saját képmására teremtette az embert” (Ter 9, 6).

2.5. A gyermek jogai

A gyermek személy voltából következik, hogy vannak jogai. Joga van az élethez és arra, hogy megszülessen; joga van a törvények nyújtotta védelemre, gondozásra és nevelésre, szeretetre és megértésre, gyermek voltának elismerésére és képességei kifejlesztésére. Az Egyesült Nemzetek közgyűlésének 1959. november 20-án kelt „Nyilatkozata a gyermek jogairól” olyan jogokat kíván rögzíteni, amelyekre minden gyermek igényt tarthat. Habár az emberi jogokhoz hasonlóan itt sem bírói úton érvényesíthető jogról van szó, e jogok mégis megadják azt a keretet, amelyen belül a gyermek iránt jóindulatú társadalom ma berendezhető.

3. A gyermekség értelme

A gyermekséget eddig abból a szemszögből vizsgáltuk, ahogyan kapcsolatba hozható az embernek mint személynek és szubjektumnak a rendeltetésével.

A gyermeki lét további vizsgálata ahhoz a kérdéshez vezet, hogy mi az értelme a gyermekkornak általában az emberi létezés szempontjából.

3.1. A gyermekkor saját jelentősége

Hajlamosak vagyunk életünk idejét életszakaszok összegeként felfogni, melyek közül mindegyik hiánytalanul feloldódik a rákövetkezőben. Kiváltképp a gyermekort szoktuk úgy szemlélni, mintha egyetlen értelme az volna, hogy előkészít a felnőtt korra. Pedig a gyermekkor az emberi lét *lényegi* részét alkotja. Az állatkölykökkel szemben az embergyermek sajátosságát éppen az ember hosszú, kerekén húsz évig tartó növekedési periódusa határozza meg. A hosszú gyermekkor nem csupán lépcsőfok, hanem az emberi egzisztencia igénylésre és elfogadásra méltó szakasza, melynek önálló értelme és értéke van. Az ember már gyermekként is az emberi létezés önálló és önmagában értékes alakját valósítja meg, melyben sajátos módon találkozik a világgal, és amelyben sajátos módon érvényesül a tökéletességre való törekvés. Legtöbbször mégis az a látszat, mintha a gyermekkor csak arra lenne jó, hogy lehetőleg gyorsan és véglegesen lebontsák mint a felnőtt lét kész épületének ideiglenes állványzatát, melynek el kell tűnnie a semmiben. *K. Rahner* viszont ezt mondja: „Mi, akik az időben vándorlunk, nem veszítjük el a gyermekort úgy, mint ami egyre messzebb marad el mögöttünk, hanem feléje megyünk, mint olyan valóság felé, amelyet az időben hoztuk létre és amely megőrződik abban. Csak *leszünk* azzá a gyermekké, akik *voltunk*, mert az időt – és benne gyermekkorunkat – begyűjtjük örökkévalóságunkba.”²

3.2. A gyermekkor mint az emberi fejlődés feltétele

Nem szabad abszolutizálni a gyermekkor saját értékét. Minden életkori fokozat az emberi fejlődés *egészén* belül nyeri el értelmét. *Martinus J. Langeveld* szerint csak az nő fel egész emberként, „aki minden egyes életkorban teljes egészében az volt, aminek akkor lennie kellett”.³

A mélylélektan eredményei azt mutatják, hogy elsősorban a korai gyermekkorban a későbbi felnőtt sorsának alakulását a környezetről szerzett tapasztalatok határozzák meg. Határozottan ellent kell mondanunk azonban annak az elterjedt pszichoanalitikus dogmának, hogy a környezet a csecsemőkorban és a korai gyermekkorban annyira döntő hatást gyakorol a személyiség fejlődésére, hogy ezután a jellem rögzül, és külső hatás már nem is változtathat rajta. A későbbi fejlődés folyamán mindig újból lehetőségek nyílnak a korai gyermekkor hiányosságainak kiegyenlítésére. Hogy annyira népszerűvé válhatott az említett pszichoanalitikus dogma, az *E. Fromm* szerint azzal függ össze, hogy sokaknál a későbbi években is megmaradnak a gyermekkor alapfeltételei, mivel általánosságban nem változik társadalmi helyzetük. Az ember útja az éretlenségtől az érettség felé, az ősi egységtől az elkülönülés felé, a meghatározottságtól az önálló döntés felé vezet.

3.3. Az élet gyermekkori alakjának jelentősége az ember emberlétének szemszögéből

A gyermekkor nemcsak az az értelme, hogy döntő feltétele a további fejlődésnek, hanem az is, hogy megtalálhatók benne olyan alapvető létmódok, amelyek elsősorban a gyermeki egzisztencia sajátos értékei ugyan, analóg módon azonban mindig megilletik a sikerült emberi létezését. Senki sem tagadhatja, hogy az egészséges emberi élethez hozzátartozik a létezésbe vetett bizalom; a nyitottság az iránt, ami kiszámíthatatlanul következik be; a készséges beleegyezés abba, hogy rendelkezzenek velünk; a gondolkodás és az érzés eredetisége; a naivitás

és a játékos képzelet; a jövő várása; a valóság elfogadásának alapmagatartása és a valóság eredendő helyeslése.

Az érett embernek ezekben a magatartásmódjaiban – és nem a feldolgozatlan gyermekkor infantilis jelenségeiben – nyilvánul meg újból és újból a gyermeki lét maradandó értéke és értelme.

4. A gyermeki lét alapvető létmódjai

„Grundentwurf einer theologischen Anthropologie” című írásában K. Rahner a teológiai antropológia öt alapkategóriáját vázolta fel. Eszerint az ember a titokra ráirányított, szabad, kommunikáló, kudarcnak kitétt és a jövőre nyitott lény. A következőkben megkísérlem e teológiai alapkategóriák szempontjából a gyermeki létállapotot leírni.

4.1. A gyermek és a titok

A gyermek titok, mint olyan kezdet, amely gyökereit a beláthatatlan *történelembe mélyeszi*. Athatolthatatlan homály borítja fogantatásának pillanatát az anyaméhben, két öröklési folyamatnak ezt a találkozását, kibontakozását és differenciálódását. Nagyon keveset tudunk arról, hogy testi és lelki vonatkozásban mit él át a gyermek az anyával való szimbiózis közben. Tudjuk ugyan, hogy a születés traumája, az első látási, hallási és tapintási benyomások, az anya tekintete és szava olyan képeket hagynak a gyermek tudatalattijában, amelyek egész későbbi életét befolyásolni tudják – ezek azonban oly mélyre merülnek a tudatalanban, hogy legnagyobb részük örökre rejtve marad előttünk.

A gyermek titok mint kezdet, amely olyan *jövő felé tart*, amely nem egyszerűen belülről történő pusztá kibontakozás: a gyermek „nem olyan, mint a kifejlett bimbó, amelynek csak ki kell nyílnia a napsütésben, hogy azzá legyen, ami mindig is volt”.⁴ Ezért élednek újjá egy gyermek bölcsőjénél saját életünk eltelt reményei, de ezért van valami nyomasztó is a gyermekekben: Isten minden egyes gyermekkel mintegy újjáteremti az összes dolgot, és újból próbára teszi a mindenséget (G. Chesterton).

A gyermek titok mint olyan kezdet, amely nyitott *magára a titokra*. „Az egyik titok felidézi a másikat, az ember titka Isten titkát, Isten titka az emberét.”⁵ Mivel az a titok, ami a gyermek, nyitott arra a titokra, aki Isten, ez a nyitottság védőn elrejtí az emberi létet a titokban. A gyermek titka: nyitottsága e bizalomra; a létezés védőn-elrejtő titkában való bizalomra.

Erik M. Erikson ebben az összefüggésben „ősbizalomról” beszél, ami „a lelki egészség első összetevője” és „az egészséges személyiség sarokköve”.⁶ A csecsemőkorban a gyermek teljesen az anyára van utalva, „az anya a környezet megtestesítője”.⁷ Az ősbizalom nem az anyával való kapcsolat mennyiségétől, hanem minőségétől függ. A bizalom érzetét a gyermekben egyéni szükségleteinek beleérző kielégítése kelti fel. „A szülőknek föl kell kelteniük a gyermekben azt a mély, jóformán testi meggyőződést, hogy amit csinálnak, annak értelme van” – mondja Erikson. Az értelem légkörében nemcsak azt tapasztalja a gyermek, hogy rábíthatja magát gondviselőire, hanem hogy bízhat önmagában is, mert meg tud birkózni sürgető szükségleteivel. Ezért a gyermek el is engedheti az anyát, mert időközben az anya biztonságot adó külső jelenségből belső bizonyossággá is lett. Semmi meglepő nincs abban, hogy csak egy viszonylag egész, „egészséges” társadalom tudja megadni a gyermeknek az anyán keresztül azt a meggyőződést, hogy a belső és a külső valami összefüggő, jó dolog. Kiderül ebből, hogy az ősbizalom, az első és alapvető egészségnek az érzése a hit és a remény ontológiai forrása.

A vallásos hit azt a formát jelenti, amelyet ennek az ősbizalomnak fel kell öltetnie, amikor megtörténik a kiválás a bizalomnak azokból a viszonylataiból, amelyekbe társadalmi környezetében lép be a gyermek, a fiatalok és a felnőtt. Ezt a gyakran fájdalmas csalódásokkal járó folyamatot ellensúlyozza a vallásos nevelés: ha helyesen történik, megakadályozza az ősbizalom elvesztését, amit a világon belüli bizalmas kapcsolatokban elszenvedett csalódások okozhatnak.

A hitprobléma magja az az egzisztenciális kérdés, hogy hogyan tudja az ember elviselni végességét. Csak úgy, hogy Isten védő és megbocsátó szeretetében megmentettnek tudja magát. Az ilyen ember örömet talál minden jóban, amivel a világban találkozhat. A hitben minden véges beteljesülés az Istennel való közösségnek képévé lesz, amelyet ekkor már a negatív tapasztalatok sem szüntetnek meg. Egy négyéves gyermeket operálni vittek, a gyermek utolsó szava anyjához ez volt: „Ügye Anyu, mindig velem van a Jóisten?” Ez nem azt jelentette, hogy ezért jól fog sikerülni a műtét, hanem: bármi történjék is, Isten kezében maradok. De vajon nem azt az ellenvetést igazoljuk-e ezzel, hogy a vallás csupán az apakép kivetítése, tehát óriásira növesztett infantilizmus? Éppen *Anna Freud* vonta kétségbe apja valláskritikájának érvelését, mivel kimutatta, hogy a szorongás és a vágyaktól vezérelt gondolkodás nemcsak a valláshoz vezethet, hanem motívuma lehet az ateizmusnak is. A bizalom szöges ellentéte a vágyaktól vezérelt gondolkodásnak. A bizalom nem azt jelenti, hogy a műtét feltétlenül sikerülni fog, hogy gyermekek nem fognak szenvedni, hogy ártatlan vér nem fog folyni. A bizalom csak annyit jelent, hogy Isten felelősséget tud vállalni az én fájdalmamért, a gyermekek könnyeiért, az ártatlan vérért és mindazért, ami az ő „része” minden rosszban.

4.2. A gyermek szabadsága

Mivel ma különösképpen fenyegetett az egyik emberi egzisztenciál, a szabadság, különösképpen ki kell emelnünk a gyermek szabadságát.

A választási szabadságot nehéz definiálni. A személynek az a lehetősége, hogy úgy rendelkezék magával, hogy ezt a rendelkezést ne lehessen hiánytalanul visszavezetni a motivációra. A szabadság lehetőségi feltétele az ember szükség-szerű ráirányíthatósága az abszolútumra. Ezért az akaratot épp úgy megilleti bizonyos végtelenség, mint az értelmet. Ahogyan az értelem túlmegy megismerési törekvésében minden egyes véges tárgyon, úgy megy túl az akarat is minden egyes véges jón, és mindig újabb jókra irányul. Ebben azonban sohasem találja meg végleges beteljesülését. Ezt csak akkor találhatja meg, ha el tud érni egy olyan jót, amely a jóság határtalan teljességét foglalja magában, amely tehát végtelen jó. A végtelen jóra, a „summum bonum”-ra, vagyis magára Istenre való szükség-szerű, lényegi rárendelődésének köszönheti az akarat azt, hogy szabad minden véges jóval szemben. „Ahol igazán szabad vagyok, ott bizonyos vagyok abban, hogy nem önmagam általam vagyok az” – mondja erről *K. Jaspers*.⁸

Az emberi szabadságot azonban előzetes külső és belső feltételek előzik meg. Ezek az előzetes feltételek, amelyek nélkülözhetetlenek a véges szabadság megvalósításához, maguk is végesek, és ezzel korlátozzák a szabadság lehetőségét. A gyermek még nincs birtokában tényleges döntési képességének. Belső és külső hatások elősegíthetik vagy korlátozhatják jóra való szabadságának feltételeit. A gyermeket már személyes döntését megelőzően is el lehet rontani. A hatások kényszerű korlátozása vagy megszüntetése a nevelés folyamán történik. Hogy a gyermek nevelésre szorul, az azt bizonyítja, hogy szabadság és megkötöttség nem zárja ki egymást. A gyermek szabadsága, létének bizonytalanságával együtt, esélyeket ad neki arra, hogy azzá legyen, ami voltaképpen lehet. „Szabadsága azonban vezetésért kiált.”

Minthogy a személy abszolút méltóságához tartozik a szabadság, a személy méltósága megköveteli, hogy lehetőségeit kielégítően biztosítsák. A keresztyény nevelés tehát csak szabadságban és szabadságra való nevelés lehet, az engedelmisséget nem szabad a nevelés vezérmotívumává tenni. A keresztyény nevelésnek nem a bölcsességi irodalom bizonyos pesszimista kijelentéseiből kell kiindulnia, hanem az egész üdvtörténelem alapirányából. Izrael történelmében Isten annak bizonyult, aki a rabszolgaságból a szabadságra vezette népét (Kiv 3, 14), és aki akkor is újból lehetővé tette számára a szabadságot, mikor a nép eljátszotta a szabadság lehetőségeit. A szabadság ígéretei Krisztusban teljesebben megvalósultak: „A szabadságot Krisztus szerezte meg nekünk” (Gal 5, 1).

4.3. A játzó ember

A szabadság és a játék között különleges kapcsolat van. Aki gyermeket mond, a játékra gondol. De tekintettel a játékelméletek sokaságára, nem könnyű a játékra vonatkozó összes antropológiai kijelentésből kiemelni a lényegét.

Hans-Georg Gadamer a játék lényegét a játékos ide-oda-mozgásban látja. Beszélünk a fény játékaról, a hullámok játékaról, a tagok összejátékaról, az erők játékaról. „Mindig valamilyen ide-oda-mozgásról van szó, amely nincs semmilyen célhoz kötve, amelynek véget érne.”⁹ Eszerint a játékos ide-oda mozgás – amely megfigyelhető a természet és a kultúra jelenségeiben, de már a gyermeki mozgásvágy megnyilvánulásaiban is – alkotja minden emberi játék lényegét.

A játéknak ez a felfogása természetesen elválaszthatatlan a szabadságtól: mert a gyermek akar játszani, és minden játékánál szüksége van a maga által szabott mértékre. Annak lehetőségét, hogy az ember kötelezettséget vesz magára, nemcsak a szabályjáték tetelezi fel, hanem már a kisgyermek legkorábbi szimbolikus játéka is. Nincs játékforma önmagunk tudomásul vett elkötelezése nélkül. Amikor egy kislány babával játszik, amikor egy fiú tologat egy skatulyát, „mintha autó volna”, amikor egy idős hölgy „pasziánszozik”, mindig jelen van egy imperatívusz, amelynek a játzó aláveti magát. Önmagunk elkötelezése azonban nem mindig egyformán kényszerítő. Ez a játék „komolyságától” függ. Ez a komolyság nemcsak örömmel jár, hanem bensőségessé teszi és boldogsággá változtatja át az örömet. Minden szenvedély egyik ismertetőjegye a komolyság és a boldogság egysége, miként mindegyik formájában bizonyítja ezt a szerelmesek játéka is.

E. Bloch szerint a játszás – „átváltoztatás, de a helytállás bizonyosságában”. Az átváltoztatás mindig alkotó tevékenység, amely feltételezi a merészség kockázatát. A játzó saját magát teszi ki az átváltozás kockázatának. Ebben a távlatban mutatkozik meg az eredendő kapcsolat a játszás és a gyermeki elem között, amely a felnőttben a kockázatvállalás bátorságaként él tovább. Minden játzó felnőtt gyermeki vonásokat mutat, a megöregedett, fáradt, beteg, mélabús, unatkozó, gondoktól gyötört és dolgozó felnőtt pedig vágyakozik a gyermekkor és az ifjúság életkedvére, vágyakozik arra, hogy vállalja a kaland kockázatát, hogy szerencsét próbáljon, hogy élvezze a játék örömét és a siker boldogságát.

Van egy hangulat, az unalom, amely szabad időnkben a „mit csináljak?” kérdéssel jelentkezik, és ahhoz vezet, hogy választunk magunknak valamilyen szórakozást. Mehetünk sétálni, bekapcsolhatjuk a televíziót, elmehetünk kocsmába vagy kárfőzni. Eszerint a játszás értelme elsősorban valamilyen szórakozás volna. A szabad idő köznapi világában ezen a módon megmarad a gyermeki felüdülés, szórakozás és pajkosság folytonossága. A szabad idő jelensége azonban a játszás mélyebb értelmére utal. A szabad idő a szabaddá tett idő, ellentétben a „gond” idejével. A szabad időben megérinti az embert annak az időtlen „paradicsomi” védetségnek a lehetete, melynek közepén „az élet fája” áll.¹⁰ A szabad időben az a vágy ébred bennünk, hogy felnőtt létünkben ismét megtaláljuk a

gyermeki gondtalanságot. A gyermek egyik legkedveltebb mozgási formája a hintázás. Vajon arra az állapotra emlékezik vissza eközben, amikor édesanyja testében ringatózott? Vagy valami mélyebb felismerést közvetít nekünk a gyermek, aki átadja magát a játéknak: mélyebb felismerést arról, hogy mi a rendeltetése a világban az embernek, aki annak a teremtetlen bölcsességnek a képmása, amely ott játszadozott kezdetben Isten színe előtt (Péld 8, 27–31)? Ennek a játéknak adja át magát a gyermek fenntartás nélkül. Isten elvárja, hogy olyanok legyünk, mint a gyermekek, akik készek kiszolgáltatni magukat „az isteni bölcsesség és szeretet hintáztatásának”, bízva abban, aki „méltó minden boldogító komolyságra”, ahogyan Platón megfogalmazza.

4.4. Az embertársakkal való kapcsolatok

Embergyermekek csak emberek között nőnek fel, s rendszerint szüleik gondozzák és látják el őket. Inter feces et urinas nascimur – mondja *Ágoston* a gyermek születéséről; ha megfosztanak a szülői gondoskodástól, elmerülne a szennyben, a nélkülözésben, halálos veszedelembe kerülne, és itt nemcsak a testi szükségletek kielégítésére kell gondolni. Emberekkel való érintkezés nélkül fiatal emberek nem lesznek életrevalóak, senyednek és korán elpusztulnak.

„Kezdetben van a kapcsolat.”¹¹ A gyermek egyértelműen mutatja, hogy embertársak nélkül nem sikerülhet az ember emberré válása. Az ember az a lény, aki természeténél fogva kapcsolatokban létezik és gondolkodik. A másik ember nélkül a gyermek nem talál rá önmagára. Ebben mutatkozik meg a gyermeki lét végletes szegénysége: a fiatal élet semmit sem hozhat elő magából, amit ne kapott volna. Mivel tisztelik, tiszteli magát; mivel elfogadják, elfogadja magát; mivel felépítik, felépíti az életét. Megszólal, mert szólnak hozzá. A másik ember fényében kezd beszélni a világ. Mivel szeretik, azért tud szeretni.

A. *Portmann* szerint a korán születő embergyermekek rá van utalva a családra mint „szociális anyaméhre”. *Aquinói Szent Tamás* a családról mint „szellemi anyaméhről” beszél. Az apaság és az anyaság sem tekinthető pusztán biológiai ténynek, hanem személyes jelentőségük van. A férfiak és a nők sohasem lehetnek egyedül önmaguk által apává illetve anyává; a gyermek által, annak hatalmából lesznek azzá, aki védtelenül ki van szolgáltatva nekik. Ahogy a szülői önlét létrehozta a gyermek szegénységét, úgy szegényíti el a szülők gazdagságát ennek a szegénységnek a gazdagsága. „Ted fogat mosatott Billyvel, . . . Még egyszer bekukkantott alvó fiára. Lehet, hogy túl sokat fektetett bele a gyerekebe? Lehet. Ez elkerülhetetlen . . . Ted most már tudta, hogy ez alatt a sok hónap alatt minden pontosan úgy volt, ahogy lennie kellett. Hálás volt ezért az időért. Mert ez megmarad. Senki se veheti el tőle. És úgy érezte, ő is megváltozott közben. Felnőtt – hála a gyerekeknek. Több lett benne a szeretet – hála a gyerekeknek, nyíltabb lett – hála a gyerekeknek, kedvesebb lett – hála a gyerekeknek, többet ismert meg, tapasztalt az életből – hála a gyerekeknek. Föléje hajolt, és megcsókolta. – Viszlát, kicsim. Köszönöm” – búcsúzik a „Kramer kontra Kramer” egyik főhőse a fiától.

4.5. Az emberi kudarc és a gyermek

Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy a kudarc egyáltalán kapcsolatba hozható-e a gyermekkel. A gyermeknek „még semmit sem kell a múltjából letagadnia”, a gyermek *Nietzsche* szerint „szent igentmondás” és „beleegyező bizazkodás”. Tudatában jóformán semmilyen szerepet nem játszanak a világban és az emberek között fennálló áldatlan állapotok – éppen ez adja a gyermekkor különleges varázsát. Ezért látszik a gyermek élete derűsnek és világosnak. Minden bölcsőből egy új, még érintetlen élet fénye ragyog ránk; „a levés ártatlanságával”, egy egészséges világ atmoszférájával találkozunk itt. Egy gyermek jelenlétében nem lehet megfellebbezni az életet.

Ezek a hangulatok azonban túlságosan magasra szárnyalnak: egyetlen gyermek sem tudja megőrizni a kezdet ártatlanságát – és elsősorban nem a saját hibájából. A gyermek annyira ki van szolgáltatva környezetének, amennyire csak kiszolgáltató lehet. A gyermek beleszületik felnőtt világunk ellentmondásos létmódzataiba. Mivel mi magunk meghasonlottságban élünk, minden egyes gyermekre átvisszük saját meghasonlottságunkat. Mi, felnőttek, megtanítjuk a gyermeket szeretni és bizakodni, de ugyanúgy megtanítjuk a gyűlöletre és a bizalmatlanságra is. És valamikor alkalom adódik arra is, hogy a gyermek tapasztalatot szerezzen a bűnről és az üdvösség elhibázásáról. Így rontjuk el a gyermek kezdeti ártatlanságát, mivel mi magunk is el vagyunk rontva.

Így hát a gyermek *ellentmondásos kezdet*. Eredetileg lényegénél fogva a jóra törekszik, mély hajlandóság van benne arra, hogy elkötelezze magát a jónak, és maga mögött hagyja a rosszat. Vajon nem gonosz-e az ember szívének gondolata ifjúságától fogva (Ter 8, 21)? A gyermek ösztönszerűen arra vágyik, hogy a jót tegye, hogy ne értelmetlenül, hanem értelmesen cselekedjen. A gyermek nem egyszerűen jó, nem egyszerűen angyali: szent komolysággal törekszik a jóra. De előbb-utóbb mégis be kell vallania Pál apostollal: „azt sem tudom, mit teszek, hiszen nem azt teszem, amit szeretnék, hanem amit gyűlölök” (Róm 7, 15).

A kereszténység ezért már a gyermekben is annak az embernek a kezdetét látja, akinek létállapotához tartozik a bűn, a halál, a fájdalom és az élet keserűségének összes hatalma. Az emberben bennerejlő, bűnös léthelyezetet nevezzük a hagyomány nyelvén áteredő bűnnek. Ezért minden ember történelme kezdetől fogva a kudarcnak, a bűnnek, a kegyelem hiányának a történelme is. De ha tudjuk is, hogy már az emberi lét kezdetén, a gyermekben is jelen van a bűn és a tragédia, ezt a tudást körülfogja Isten nagyobb irgalma és kegyelme.

4.6. Az ember jövőbelisége

Ha azt kérdezzük, hogy *az időnek melyik dimenziója határozza meg elsődlegesen* a gyermeki egzisztencia időjellegét, akkor első válaszuk csakis az lehet, hogy a jelen. A gyermeket lebilincseli a pillanat. Azt akarja élni, azt akarja fenéig üríteni. Ebben áll az egyik legmélyebb különbség a gyermeki lét és a felnőtt létezés között, mivel a felnőtt létezést elsősorban a jövőbeliség határozza meg. A gyermek egész létevel biztonságban érzi magát szülei jóságában és szeretetében. Nem nyomasztják és szorongatják gondok. A múlt nem nehezedik rá, a jövő pedig nem vált ki belőle aggodást. A gyermek élete gondtalanságban, az önfeledt jelenvalóság nyugalmában és teljességében játszódik le.

De az időbeliség *tapasztalásának* legfontosabb *módja* a gyermek számára mégsem a jelenvalóság, hanem a jövőbeliség. Minden örömteli várakozás, amely a világ gyermeki tapasztalását meghatározza, magában foglalja a jövőbeliség mozzanatát. A gyermek előre él, élete az emberi létezés óriási változékonyságára, hatalmas dinamikájára utal. „Ha majd nagy leszek”: ez a gyermek életének alapiránya, és ezért érdekli a jövő. Jelenvalósága lendület az előre-éléshez az emberi lét valamennyi területén.

A gyermek jövőbelisége abban különbözik a felnőtt jövőbeliségétől, hogy nincsenek gondjai. A gyermek derűs, magától értetődő módon birtokolja a jövőt. A gyermeknek van érzéke az előzetes készülődéshez, az öröm intenzív előlegezésésként tudja átélni a feszült várakozást. „Egy gyermek, aki örömmel készül az evésre, egyúttal örömmel készül az életre is.”¹² Ezért a remény mint a gond elmentése nem tartozik a gyermek alapvető létmódjai közé. A remény örök jelképe nem a gyermek, hanem az ifjú alakja. A reménykedőnek az ifjúsága semmisül meg a reménytelenség mindkét alakjánál, a kétségbeesésnél és a vakmerő bizakodásnál: a kétségbeesésnél az agg módján, a vakmerő bizakodásnál pedig infan-

tilis módon. A gyermeknek bizonyos értelemben nincs szüksége reményre, a gyermek maga a remény-elv. Ezért tudja megóvni a felnőtteket attól, hogy a negatív élményekben gyökerező pesszimizmusnak áldozzák fel reményeiket és várakozásaikat.

5. Befejező megjegyzés

Saját értékük következtében a gyermekek egyedülálló módon segítségünkre lehetnek abban, hogy magunkra találjunk. A gyermekek rászorulnak a mi védelmünkre és tanításunkra, de mi is tanulhatunk tőlük. A kisgyermek gazdagok: bizakodóak, nyitottak, és a „levés ártatlanságában” teszik ki magukat a változás kockázatának.

De szegények is: ki vannak téve a kudarcnak, védelemre és nevelésre szorulnak, s ezért szegények és kicsinyek a szó legigazibb értelmében. Jézus a gyermeknek erre a gazdagságában való szegénységére gondolhatott, amikor így intette tanítványait: „Ha nem változtok meg, és nem lesztek olyanok, mint a gyerekek, nem mentek be a mennyek országába” (Mt 18, 3).

Jegyzetek: 1. G. Clausen: Die vorgeburliche Entstehung der Sprache als anthropologisches Problem. Stuttgart 1971. 80. – 2. K. Rahner: Gedanken zu einer Theologie der Kindheit. In: Schriften zur Theologie VII. Einsiedeln – Zürich – Köln 1966. 315. – 3. M. J. Langeveld: Einführung in die theoretische Pädagogik. Stuttgart 1965. 107. – 4. G. Siewerth: Metaphysik der Kindheit. Einsiedeln 1957. 15. – 5. K. Rahner: Gott liebt dieses Kind. München 1957. 19. – 6. E. M. Erikson: Identität und Lebenszyklus. Frankfurt a. Main 1977. 59., 63. – 7. R. A. Spitz: Vom Säugling zum Kleinkind. Naturgeschichte der Mutter-Kind-Beziehungen im ersten Lebensjahr. Stuttgart 1976. 119. – 8. K. Jaspers: Einführung in die Philosophie. München 1969. 62. és a köv. – 9. H. G. Gadamer: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen 1975. 97. skk. – 10. F. J. J. Buyten-dijk: Das menschliche Spielen. In: Neue Anthropologie IV. hrsg. v. H. G. Gadamer, P. Vogler. München-Stuttgart 1973. 114. – 11. M. Buber: Das dialogische Prinzip. Heidelberg 1965. 22., 31. – 12. Ch. Meves: So ihr nicht werdet wie Kinder. Stuttgart 1979. 29.

(Németből fordította *Endreffy Zoltán*)

TAKÁTS GYULA

Körmén vacog

Szedett a tőkén minden venyige.
Most döntik az utolsó kosarat
s szögek közé viszi a zöld garat.
Tölgy csapon át csorog a must színe.

Köpincek gögje néz a kertre.
A telt hordó füttyül a nyárra.
Már vár, aki az ajtót zárja,
s kulcsát otthon akasztja szegre.

Elhagylak én is – akárhogy sajog –,
Mint seregély, ha elfogyott a fűrt.
Szarvast szólít a hegyen fönt a kürt...
Megyek, azt hiszem, utolsó vagyok...

S egy csattanás!... Hol vagy, füge – virág?
Gerezd... Fecske?... Ropog a venyige.
Nagy piros csillag a vadász keze,
s körmén vacog a zuzmarás világ...